

Актуальні питання поширення гарантії за вкладами на кошти юридичних осіб у банках

Т.В. Мазур

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Автор досліджує питання поширення гарантії за вкладами в банках на кошти юридичних осіб. У статті здійснено ґрунтовний аналіз вітчизняних та закордонних нормативних джерел, розглянуто зарубіжний досвід у цій сфері, на підставі чого сформувано відповідні пропозиції.

Автор исследует вопросы распространения гарантии по вкладам в банках на средства юридических лиц. В статье произведен основательный анализ отечественных и зарубежных нормативных источников, рассмотрен зарубежный опыт в указанной сфере, на основании чего сформулированы соответствующие предложения.

The article is devoted to the careful analysis of native and foreign legally enforceable enactments in deposit insurance. Foreign experience in the question of legal entities' deposit insurance is researched; some theoretical and practical conclusions are drawn.

Ключові слова: гарантування вкладів, вклад, депозит, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

Постановка проблеми

Зважаючи на роль Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі – Фонд) у забезпеченні виконання функцій держави, а також системи гарантування вкладів фізичних осіб у підтриманні фінансової стабільності в країні, передбачувано виявляється актуалізація відносин між Фондом та вкладниками. Адже основним першочерговим завданням будь-якої системи гарантування (страхування) вкладів є захист інтересів вкладників, а вже потім – економічні інтереси держави.

На сьогодні найважливішим вектором розвитку таких відносин вбачається розширення їх об'єкта – гарантованих вкладів, а відтак суб'єктів – вкладників.

Відповідно до Закону України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» [1] в Україні захисту підлягають вклади виключно фізичних осіб в банках – учасниках (тимчасових учасниках) Фонду гарантування вкладів

фізичних осіб. При цьому, вклади фізичних осіб, розміщені на рахунках, що використовуються такими вкладниками для здійснення підприємницької діяльності, Фондом не відшкодовуються. Тобто під категорією «вкладники» в Україні розуміються виключно фізичні особи, які мають банківські вклади, що не використовуються для здійснення підприємницької діяльності та розміщені в банках – учасниках (тимчасових учасниках) Фонду, з урахуванням обмежень, встановлених законом.

Проте, як свідчить міжнародний досвід функціонування систем гарантування (страхування) банківських вкладів, дія таких систем в окремих країнах (Великобританія, Греція, Данія, Іспанія, Італія, Фінляндія, Франція, Швеція) поширюється і на вклади юридичних осіб, і фізичних осіб – підприємців. Включені в систему гарантування вклади як фізичних, так і юридичних осіб і Директивою ЄС 94/19/ЄС від 14 травня 1994 року «Про системи

гарантування депозитів» (далі – Директива 94/19/ЕС) [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Ученими-правниками України розглядалися лише деякі елементи системи гарантування вкладів фізичних осіб – окремі аспекти Фонду як державного цільового позабюджетного фонду (О.Б. Зайчук), використання коштів Фонду як елемент публічних видатків держави (А.А. Нечай), правове регулювання сплати банками збору до Фонду (Я.О. Берназюк).

Система гарантування вкладів в Україні комплексно досліджувалася лише вітчизняними економістами, серед яких В.І. Огієнко, Т.С. Смолженко.

Чимало уваги питанням гарантування (страхування) вкладів приділяли російські науковці та практики економісти А.В. Анікін, Д.Ю. Колчанов, М.М. Євстратенко, В.О. Мірошников, Б.І. Герасімов, О.В. Тен та ін., а також правники О.В. Турбанов, О.Г. Братко, Д.В. Гаврилін, Г.А. Тосунян, В.В. Сергеев, В.С. Петров, Є.А. Завода, М.В. Комісарова, В.М. Новіков, І.Г. Ленєва. Питання побудови систем гарантування (страхування) вкладів досить глибоко розглянуті такими закордонними спеціалістами, як Дж. Гарсія, Ж.П. Сабурен, А. Кює, А. Деміргук-Кант, Е. Кане, Р. МакДональд, П. Вікман, Е. Детрагіаше, Р. Тан, М. Тейлор, Д. Уолкер та ін.

Невирішені частини загальної проблеми

Варто зауважити, що, досліджуючи в цілому питання системи гарантування (страхування) вкладів, більшість вітчизняних науковців лише побіжно зверталися до питання поширення гарантії за вкладами, крім фізичних, так само і на юридичних осіб. Можливо, це пов'язано з тим, що значна частина цих досліджень припала на період моделювання та становлення системи гарантування вкладів фізичних осіб в Україні. Але сьогодні, коли з повною відповідальністю можна стверджувати, що система гарантування вкладів в Україні склалася, варто переходити до

процедури її реформування, зокрема, шляхом розширення кола вкладників, кошти яких гарантуються Фондом.

Формулювання цілей статті

Зважаючи на наведене, цілями цієї статті є дослідження норм вітчизняного законодавства, а також норм і практики зарубіжних країн, та формулювання на основі їх аналізу висновків та пропозицій щодо вдосконалення системи гарантування вкладів в Україні, в першу чергу, за рахунок поширення гарантії за вкладами на кошти юридичних осіб в банках.

Вклад основного матеріалу дослідження

Дискусія з приводу поширення гарантії за вкладами, окрім фізичних осіб, також на фізичних осіб – підприємців та юридичних осіб ведеться як в Україні, так і в інших країнах, у тому числі країнах-членах СНД. Однак, наголошуючи на необхідності розширення гарантії, науковці не завжди наводять аргументи на користь такої думки або ж наводять непереконливі та неоднозначні аргументи, підходячи до проблеми однобоко.

Так, на думку російського вченого Турбанова О.В., «і фізичні особи, і індивідуальні підприємці, і юридичні особи мають рівні права вимоги до банку <...>. Вказані суб'єкти повинні мати рівні можливості для захисту своїх прав, включаючи хоча б мінімальний рівень гарантії з відшкодування своїх вкладів» [3, с. 42–43].

На перший погляд, такий підхід науковця видається дещо помилковим, адже основне завдання систем гарантування вкладів – захист саме найменш фінансово освічених держателів депозитів (а такими фактично є фізичні особи) від втрати ними своїх коштів при неплатоспроможності банків, і це визнав Форум за фінансову стабільність [4, с. 6]. Іншими словами, основна функція системи гарантування вкладів – соціальна.

З іншого боку, серед головних завдань системи гарантування банківських вкладів Форум за фінансову стабільність визначив також сприяння стабіль-

ності фінансової системи держави [4, с. 7]. А така фінансова стабільність багато в чому залежить і від юридичних осіб, і від фізичних осіб – підприємців.

На думку російського науковця-економіста Колчанова Д.Ю., запозичення із законодавства країн Східної Європи та Прибалтики норм щодо розширення об'єктів страхового захисту за рахунок включення депозитів приватних підприємців дозволить досягти ефекту стимулювання до підвищення ощадної активності, а також буде проявом однієї із форм державної підтримки малого підприємництва [5, с. 13].

У свою чергу, інший російський науковець-економіст Євстратенко М.М. пропонує поширити страхове відшкодування за вкладками на юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, але лише тих, які мають право на застосування спрощеної системи оподаткування. Свою точку зору автор аргументує тим, що одним із важливих завдань держави в плані формування ефективної ринкової економіки є стимулювання розвитку малого і середнього бізнесу [6, с. 24].

Вважаємо, що стимулювання розвитку малого і середнього бізнесу не може відбуватися за рахунок системи гарантування (страхування) вкладів, адже така система має перед собою зовсім інші завдання та цілі. Відтак наведений критерій не може бути поставлений в основу тези про необхідність поширення дії системи гарантування вкладів на фізичних осіб – підприємців та юридичних осіб.

Український вчений-економіст Огієнко В.І., обґрунтовуючи необхідність поширення дії системи гарантування вкладів на юридичних осіб, згадує про можливість посилити тим самим фінансову стійкість комерційних банків, підвищити капіталізацію Фонду, знизити ризик підприємницької діяльності. При цьому, поширення дії гарантій за вкладками на юридичних осіб науковець розглядає як перспективу розвитку гарантійних функцій держави щодо захисту приватної власності громадян та підприємців [7, с. 15]. На нашу думку, таке обґрунтування та-

кож демонструє помилкове сприйняття автором цілей запровадження систем гарантування вкладів. Такі системи створюються не для зниження ризиків підприємницької діяльності, а для захисту прав, в першу чергу, дрібних вкладників. Крім того, включення до системи гарантування вкладів юридичних осіб сприятиме не тільки підвищенню капіталізації Фонду, на чому наполягає науковець, але одночасно і збільшить обсяг можливих витрат Фонду.

Уже неодноразово наголошувалося, що основне завдання систем гарантування вкладів – захист найменш фінансово освічених держателів депозитів від втрати ними своїх коштів. Якщо ж говорити про юридичних осіб, то не варто забувати, що підприємницька діяльність завжди спрямована на отримання прибутку, а підприємництво здійснюється на основі комерційного розрахунку та власного ризику (п. 4 частини 1 ст. 44, ст. 42 ГК України [8]). Тобто на суб'єкта підприємництва покладається обов'язок самостійно вивчити всі можливі варіанти розміщення власних коштів, дослідити та зважити всі можливі ризики і лише після цього розпоряджатися коштами. Суб'єкти підприємництва, на нашу думку, мають ширші можливості в питанні оцінки фінансового стану кредитної установи порівняно з фізичними особами.

Але, разом із цим, юридичні особи обмежені у виборі способів зберігання своїх коштів. Відповідно до вимог чинного законодавства України [9] розрахунки між юридичними особами здійснюються пріоритетно в безготівковій формі, а в готівковій формі виключно в межах встановлених лімітів. Крім того, чинним законодавством [9] встановлено, що в касі підприємств готівкові кошти можуть знаходитися виключно в межах встановлених лімітів.

Таким чином, якщо фізична особа має вибір – нести кошти до банку чи зберігати їх вдома, то юридичні особи такого вибору не мають.

Крім того, банкрутство банку автоматично може потягнути за собою бан-

крутство юридичних осіб, які зберігали гроші на рахунках в такому банку. А на відміну від Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, юридичні особи та фізичні особи – підприємці не належать до числа кредиторів, вимоги яких задовольняються в першу чергу в процесі провадження процедури ліквідації банку. На нашу думку, такий підхід є дискримінуючим, адже всі клієнти банку, які розмістили в ньому гроші, незалежно від того на умовах договору банківського вкладу чи банківського рахунку, мають рівні права вимоги до банку стосовно виконання взятих на себе договірних зобов'язань, включаючи право повернення розміщених грошових коштів.

Більшість з країн, запроваджуючи системи гарантування (страхування) вкладів, починають з найпростішої моделі, яка не потребує занадто великих витрат та на початковому етапі об'єднує тільки найменш захищені категорії вкладників, забезпечуючи тим самим досягнення цілей, для яких створювалася. Зазвичай такі системи поширюють свої гарантії виключно на фізичних осіб.

Але, як доводить практика, згодом, коли фінансовий потенціал системи зростає, вона розширює свою дію на все більшу категорію осіб, і рано чи пізно постає питання про поширення гарантій на фізичних осіб – підприємців, а також на юридичних осіб. Проте, звичайно, існують країни, в яких з самого початку не робляться виключення стосовно суб'єктів, на вклади яких поширюється дія системи гарантування (страхування) вкладів.

Позитивний приклад поширення дії системи гарантування вкладів на фізичних осіб – підприємців та юридичних осіб на сьогодні демонструють Великобританія, Греція, Данія, Іспанія, Італія, Португалія, Фінляндія, Франція, Швеція та багато інших. Система страхування депозитів Сполучених Штатів Америки поширює дію гарантій на депозити як фізичних, так і юридичних осіб, як державних, так і недержавних організацій, включаючи гарантійні зобов'язання банку перед клієнтом.

При цьому, варто зазначити, що кожна модель системи гарантування (страхування) вкладів, яка поширює свою дію на вклади фізичних осіб – підприємців та юридичних осіб, має свої особливості, виражені у формі певних обмежень чи привілеїв. Одна річ – обмежений розмір відшкодування для юридичних осіб порівняно з фізичними особами (напр., у Болгарії до 2006 року), інша – відшкодування надається юридичним особам, але з урахуванням виключень, передбачених законом (напр., у Польщі, Угорщині, Португалії та ін.).

Так, законодавством Угорщини [10] передбачено, що страхуванню підлягають тільки іменні вклади фізичних осіб (чи групи фізичних осіб), недержавних суб'єктів господарювання, їх асоціацій, юридичних осіб. Не підлягають страхуванню, відповідно до закону [10], вклади державних відомств та установ, бюджетних організацій, підприємств зі стовідсотковим державним капіталом, страхових інститутів, інвестиційних фондів, фондів соціального страхування, відособлених державних фінансових фондів і фінансових інститутів.

У Польщі [11] право на отримання компенсації за вкладом мають приватні (фізичні) особи, корпоративні вкладники та організації, які не мають офіційного статусу держателів депозитів на банківських рахунках. Право на компенсацію вкладу не поширюється на такі юридичні особи: державне казначейство; кредитні організації; компанії, які фактично функціонують в якості банків; спілки, які діють на підставі закону про страхування торгових і трастових фондів; об'єднання, які діють на підставі закону про страхування діяльність.

У Португалії [12] теж гарантуються вклади і фізичних, і юридичних осіб. Але з гарантії виключені вклади наступних юридичних осіб:

- 1) кредитних організацій, фінансових компаній та організацій, страхових компаній, компаній, що управляють пенсійними фондами, органів державної влади;
- 2) інвестиційних фондів, пенсійних фондів чи інших колективних інвестиційних організацій;

3) організацій, що здійснюють аудит банку, чи об'єднань, до складу яких такі організації входять;

4) депозити компаній, які входять до однієї групи чи холдингу разом з банком.

Можливість виключення з гарантії або встановлення нижчого рівня гарантії для певних вкладників або депозитів надана державам-членам ЄС Директивою 94/19/ЄС [2]. Перелік таких виключень чітко визначений. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 7 Директивою 94/19/ЄС [2] держави-члени можуть передбачити, що певні вкладники або депозити виключаються з гарантії або ж їм надається нижчий рівень гарантій. Конкретний перелік таких виключень міститься у Додатку I до Директиви 94/19/ЄС [2].

Вважаємо, наведена практика може стати корисною в процесі реформування української системи гарантування вкладів. Як свідчить наведена Національним банком України статистика, питома вага вкладів як фізичних, так і юридичних осіб в Україні, постійно зростає. Так, у передкризовому 2007 році загальний обсяг депозитів збільшився на 51,9% – до 280,2 млрд. грн., обсяг вкладів населення збільшився на 53,9% – до 164,5 млрд. грн., вкладів юридичних осіб – на 49,2% – до 115,7 млрд. грн. [13]. Попри це не можна зробити однозначний висновок про необхідність гарантування вкладів юридичних осіб також.

Одним із вагомих аргументів на користь розширення кола суб'єктів відносин з приводу гарантування банківських вкладів може стати факт прагнення України інтегруватися до Європейського Союзу (далі – ЄС), а це передбачає необхідність приведення внутрішнього законодавства країни у відповідність до вимог законодавства ЄС.

Однак, на нашу думку, для поширення дії гарантій на вклади юридичних осіб в країні повинні визріти необхідні передумови. По-перше, достатнім має бути рівень капіталізації Фонду (відповідати мінімально встановленим світовим стандартам), по-друге, рівень від-

шкодування закладами фізичних осіб повинен бути не менше 3–5 показників ВВП на душу населення і, по-третє, банківська та фінансова система країни повинні бути цілком «здоровими» (відсутність системної банківської кризи).

Одночасно при вирішенні питання про розширення гарантії на банківські вклади фізичних осіб – підприємців та юридичних осіб слід враховувати фінансові можливості як держави, так і самих кредитних організацій – банків, адже саме за рахунок їх коштів формується гарантійний фонд. Для розв'язання цього питання варто розширити коло джерел формування коштів фонду, але не за рахунок збільшення навантаження на банки [14].

Висновки

На нашу думку, розширення кола суб'єктів, вклади яких гарантуються Фондом, повинне здійснюватися поступово. У першу чергу, гарантія має бути поширена на вклади фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, а вже потім юридичних осіб, та спершу тих, які не мають можливості самостійно перевіряти ліквідність та платоспроможність банку, в якому розміщені кошти. Як альтернатива, спочатку гарантія може поширюватися на юридичних осіб – суб'єктів малого підприємництва в розумінні Податкового кодексу України [15] та Указу Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» [16], згодом – на всіх інших юридичних осіб із урахуванням обмежень, визначених Директивою ЄС 94/19/ЄС [2].

У кінцевому вигляді відповідна законодавча норма повинна мати наступний вигляд:

«Вклад – прийняті банком на підставі договору банківського вкладу чи банківського рахунку кошти в національній чи іноземній валютах, які підлягають поверненню відповідно до умов договору чи вимог закону, включаючи відсотки.

Гарантія закладами не поширюється на:

- 1) вклади фінансових установ та страхових компаній;
- 2) вклади центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування;
- 3) вклади інститутів спільного інвестування;
- 4) вклади пенсійних фондів;
- 5) вклади на пред'явника;
- 6) вклади членів наглядової ради, ради директорів і ревізійної комісії банку, вклади в якому є недоступними, та їх близьких родичів;
- 7) вклади працівників незалежних аудиторських фірм (аудиторами), які здійснювали аудиторські перевірки банку протягом останніх трьох років;
- 8) вклади акціонерів, частка яких перевищує 10 відсотків статутного капіталу банку;
- 9) вклади третіх осіб, які діють від імені вкладників, зазначених у попередніх пунктах;
- 10) вклади осіб, які на індивідуальній основі отримують від банку пільгові відсотки та мають фінансові привілеї, що призвели до погіршення фінансового стану банку;
- 11) вклади осіб, які не ідентифіковані ліквідаційною комісією».

Список використаних джерел

1. Закон України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» від 20 вересня 2001 року № 2740-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 5. – Ст. 30.
2. Directive 94/19/EC of the European Parliament and of the Council of 16 May 1994 On Deposit Guarantee Schemes // Official Journal. – L 135. – 31.05.1994.
3. Турбанов А.В. Финансово-правовые основы создания и функционирования системы страхования банковских вкладов в Российской Федерации : автореф. дисс.... докт. юрид. наук: 12.00.14 / А.В. Турбанов. – М., 2004. – 47 с.
4. Guidance for Developing Effective Deposit Insurance Systems. Prepared by the Financial Stability Forum. – 2001. – September. – Р. 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: / <http://www.cdic.ca>
5. Колчанов Д.Ю. Система обязательного страхования банковских вкладов и механизмов его реализации : автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / Д.Ю. Колчанов. – Тюмень, 2007. – 24 с.
6. Евстратенко Н.Н. Перспективы развития системы страхования банковских вкладов : автореф. дисс.... канд. экон. наук: 08.00.10 / Н.Н. Евстратенко. – М., 2007. – 26 с.
7. Огієнко В.І. Система гарантування депозитів фізичних осіб в Україні : автореф. дис. ... к.е.н.: 08.04.01 / В.І. Огієнко. – Львів, 2005. – 19 с.
8. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
9. Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затверджене постановою Правління Національного банку України № 637 від 15 грудня 2004 року // Офіційний вісник України від 04.02.2005. – 2005. – № 3. – С. 55. – Ст. 155.
10. Act CXII of 1996 on Credit Institutions and Financial Enterprises. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oba.hu/downloads/Act_CXII.pdf
11. Ustawa z dnia 14 grudnia 1994 r. o Bankowym Funduszu Gwarancyjnym // Dz. U. z 1995 r. – Nr 4. – poz. 18.
12. Credit Institutions and Financial Companies: Legal Framework // Banco De Portugal, Lisbon, 2003.
13. Монетарний огляд за 2007 рік // Департамент монетарної політики Національного банку України, 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
14. Детальніше про це див.: Мазур Т.В. Система гарантування вкладів фізичних осіб у банках: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія / Т.В. Мазур. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 198 с.
15. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Офіційний вісник України від 10.12.2010. – 2010. – № 92. – Т. 1. – С. 9. – Ст. 3248.
16. Указ Президента України від 3 липня 1998 року № 727 «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» // Офіційний вісник України від 20.07.1998. – 1998. – № 27. – С. 1.